

**TRANSIT
KULTUR**

Les deg bereist! En guide til den moderne verdenslitteraturen

Hvor bøkene du leser kommer fra er naturligvis ikke uten betydning. Men er dette noe som bør styre lesingen? Transit Magasin spør forfatter og førsteamanuensis ved Universitetet i Oslo, Tonje Vold, om hennes bok «Å lese verden», Black Lives Matter, og masse annet.

AV FREDRIK GIERTSEN - 7. januar 2021

Tonje Vold – «Å lese verden». Foto: Universitetsforlaget / OsloMet

Det var selveste **Johann Wolfgang von Goethe** (1749-1832) som lanserte begrepet «**Weltliteratur**». Goethe likte både kinesiske romaner og persisk poesi, og han så for seg skjønnlitteraturen som en global uttrykksform som tilhørte alle. «**Verdenslitteraturen**» er imidlertid ofte blitt begrenset til bare å omfatte den vestlige tradisjonen, fra Antikkens epos og teaterstykker, via Shakespeare og opp til våre dager.

Det er dette **Harold Bloom** omtaler i sin bok «Vestens litterære kanon» fra 1994. Det er ikke en like trang visjon som nasjonallitteraturen, men den er allikevel ekskluderende, for utenfor denne «kanonen» fins det andre, komplementære versjoner av virkeligheten. Kanskje er den anti- eller postkolonialistiske tradisjon den sterkeste av disse mot-hegemoniske sjangrene, men det fins også mange «mindre» nasjonallitteraturer som faller helt utenfor synsfeltet, og interessante meningsbrytninger man går helt glipp av.

Men det er ting som tyder på at det er endringer i gjære, for i og med bevegelser som **#RhodesMustFall** og **#BlackLivesMatter**, har vi fått et par motkulturelle bevegelser i skjæringspunktet mellom politikk og kultur. I den forstand er det blitt stadig vanskeligere å lukke ørene for «den andres» synspunkter.

Er du enig i dette, Tonje Vold?

— Jeg tenker vel at hva som er utenfor synsfeltet er sterkt betinget av hvor man er plassert. At mye av den ikke-europeiske litteraturen er utenfor synsfeltet i Europa, betyr ikke at den ikke blir sett av noen, eller ikke vurdert som sentral av andre. I Norge, der offentligheten generelt er mest opptatt av Norge, Europa og USA, og man vokser opp med den nasjonale tradisjonen for litteraturundervisning (som det er gode grunner for), legges det til rette for at man tydeligst ser norsk og skandinavisk litteratur, så vesteuropeisk og nord-amerikansk, og så blir det vel gjerne gradvis mer utydelig utover horisonten.

— Har du utsiktspunktet ditt plassert i Zimbabwe, er det nokså annerledes. Men det er det også om familien din kommer fra et annet kontinent eller dere snakker andre språk enn norsk hjemme, eller du reiser mye, bor i ulike land i løpet av livet. Da vil hva som oppfattes som hjemlig og relevant også variere. Sånn sett er nok den norske litteraturen i økende grad bare ett av flere litterære orienteringspunkter for dem som i det hele tatt leser, og det fører til

endringer. Det er veldig inspirerende å se at Tore Linné Eriksens bok om Afrika er blitt en bestselger, og har ført til radioprogrammer på NRK, og så videre.

Men det er en tilleggsdimensjon her, som handler om hvordan litteraturen får verdi?

— Ja, og i dét bildet har kolonialiseringen stor betydning. At europeiske språk ble undervisnings- og administrasjonsspråk utenfor Europa, har både gitt en mulighet for forståelse på kryss og tvers av kontinenter, og det har bidratt til at i mange land er såkalt lokale språk blitt ekstremt marginalisert som utgivelsespråk, noe som har bidratt til utbredelsen av en idé om at den europeiske litteraturen er alle litteraturers målestokk. Da blir fenomener som nobelprisen eller universitetspensum gjerne selvforsterkende mekanismer, der europeisk litteratur er vurdert bra «på ekte», mens andre forfatterskap og verk er kvotert inn. Samtidig skriver man om ikke-europeisk litteratur som om alt forfattere driver med er et uendelig oppgjør med kolonihistorien. Målet må være en mer uhildet vurdering av hva litteraturen gjør.

Tonje viser til at afrikansk litteratur kunne bli beskrevet som fullstendig uvedkommende i norske introduksjoner på 1970-tallet: i beste fall som et «vindu mot verden», men man kunne ikke forvente seg særlig mye av forfatterne, fordi litteraturen jo var helt ny og oppstod nærmest samtidig med avkoloniseringen og kampen for frigjøring.

— Det er ganske langt fra Goethes forståelse – som du nevner – av at poesien er universell og tilhører alle mennesker, men man kunne ikke se forbi alt som var fremmed for å oppdage det som var likt. Så skal det sies at Goethe selv vurderte de gamle grekere som all litteraturs målestokk. Den dobbeltheten består i mye, synes jeg.

Samtidig er det jo slik at de afrikanske forfatterne som gjør det stort i Europa, har engelsk eller fransk som morsmål, og at det er ytterst sjelden det dukker opp noen som er oversatt fra et annet afrikansk språk. Sånn sett er enorme mengder litteratur vi her går glipp av. Men det skjer også noen gledelige endringer.

Hva så med Black Lives Matter og RhodesMustFall?

— Når det gjelder disse bevegelsenes betydning for å se verden med et nytt blikk, tror jeg det er viktig, fordi de synliggjør ulike former

for strukturell rasisme og hvordan arven fra kolonitiden fremdeles er virksom. Det er avgjørende at man ikke avskriver bevegelsene som amerikanske eller afrikanske, og derfor uvedkommende for oss, men begynner å høre etter hva folk har sagt om rasisme og om holdningene som ligger bak undervisning og pensumutvalg – og så videre – her i Norge. For dette er jo heller ikke noe nytt her til lands. Når for eksempel **Camara Lundestad Joof** kaller boka si «*Eg snakkar om det heile tida*» – der «det» naturligvis er rasisme – så tenker jeg at det er et utslag av at ingen lytter – og da blir man jo nødt til å snakke og snakke. Og det er blitt snakket mye, men det har også mye å si hvem som snakker. Nå opplever jeg at det er høy temperatur i noe av debatten, og ingen kan vel lenger si at de ikke hører den.

— Jeg tenker at slike bevegelser også kan hjelpe oss til å lese bedre. I etterkant av #metoo har for eksempel mange kommentert hvordan «Love Actually» behandler temaet seksuell trakassering, og med ett ser man filmen med et annet blikk. En slik bevissthet håper jeg vil komme tydeligere fram i litteraturlesingen også. Det kan jo dreie seg om å se samene hos Hamsun på nytt, å yte et motblikk til fortellingens perspektiv, eller det kan dreie seg om å se at en norsk oppvekstskildring som i en boble av hvithet, eller hvilken funksjon en ikke-hvit karakter har i en barneroman.

Her må vi bryte inn og presentere boka som Tonje utga i 2019. Den heter «Å lese verden», med undertittelen «Fra imperieblikk og postkolonialisme til verdenslitteratur og økokritikk». Den tar for seg bøker fra Afrika, India og Karibia, blant annet, mens også en del klassikere fra Europa blir lest med et oppdatert blikk.

Hva finner du i disse bøkene, Tonje, og hva synes studentene om dine nylesninger?

— Når jeg har lest høyt fra Robinson Crusoe for studenter og andre, blir de ganske sjokkert i dag over det første møtet med Fredag, hvor Crusoe for eksempel tolker Fredags mange gester som tegn på at han ønsker å være Crusoes slave for livstid, og beskriver ham som «ikke så stygg som negrene», og det som verre er. Dette er passasjer som de kanskje har lest tidligere uten å stusse over i samme grad, og sjokket handler derfor også om å se seg selv og egne lese-mønstre med et nytt blikk.

Tonje presiserer at det for hennes del ikke er så spennende å diskutere hvilke forfattere som er rasister eller ikke, og hun er heller ikke ute etter å «fjerne alle døde hvite menn fra pensum», og lignende. Hun er heller nysgjerrig på de ambivalensene som ligger i tekstene – fascinasjonen og avskyen – eller hvem man henvender seg til, hva som tas for gitt, og så videre. Det er da man kan se hva det er som er arven fra kolonitiden, sier hun, og det er vanskelig å påstå at dette skal redusere lesningene.

— På sett og vis er det litt for enkelt med Hamsun, fordi vi sitter med fasiten om hvordan det gikk i hånda. Men det er mye snacks ellers også. Å bli bevisst på dette utvider rommet for å forstå hvordan litteraturen, nasjonen og verden henger sammen. Her kan postkolonial teori bidra.

Fra venstre: Ngũgĩ wa Thiong'o, Joseph Conrad og Chinua Achebe

*I boka di skriver du om en rekke kjente og kjære forfattere og bøker, som nevnte «Robinson Crusoe» (1719), men du plasserer dem gjerne i kontekst med andre, litt mindre kjente bøker. Både **Karen Blixen** og **Ngũgĩ wa Thiong'o** er naturligvis som klassikere å regne, men mange stopper kanskje ved Ngũgĩs kritikk av Blixen, for den legger vel til en litt ubehagelig dimensjon ved Blixens beskrivelse av «mitt Afrika». Det samme gjelder sikkert **Chinua Achebes** beskyldninger mot **Joseph Conrads** «Mørkets hjerte». Du var innom Hamsun, men føler du at det ligger en motstand hos det lesende publikum å ta inn over seg det som er*

ubehagelig, kanskje særlig når det er snakk om forfattere som er å betrakte som nasjonale klenodier?

— Ja, det tror jeg det kan være noe i. Temperaturen i debatten om Torbjørn Egners *Vesle Hoa*, for eksempel, tyder på det: den handlet ikke bare om bokhistoriske normer. Ofte er det enklere for folk å bli oppmerksomme på rasistiske eller problematiske trekk i populærkultur enn i finkultur, tenk bare på blackface-diskusjonen. Vi er ikke så interessert i litteratur som i TV. Men omtalen av samer i Hamsuns «Markens grøde» har vært et tema lenge.

— Mitt inntrykk er at det er mye ugjort ikke bare når det gjelder orientalisme, men også transnasjonale trekk i norsk litteratur, men jeg tror det kommer. Det interessante for meg er ikke å fordømme det, men forsøke å lese litteraturen med nye briller.

*Noe av det mest spennende i din bok var i mine øyne lesningen av **Jean Rhys'** «Wide Sargasso Sea» (1966), som en (postkolonial) kommentar til **Charlotte Brontës** «Jane Eyre» (1847). Kan du fortelle litt om denne dialektiske litterære utvekslingen?*

— Rhys' roman er hva jeg kaller en «tilsvarsroman». Den skriver tilbake til et europeisk kanonisert verk fra et koloniperspektiv. Andre eksempler på dette, er for eksempel Coetzees «Foe», som forteller om Robinson Crusoe (uten «e») sin øy fra en kvinnelig skipbruddens perspektiv. I «Jane Eyre» inntreer det dramatiske vendepunktet når hovedpersonen – under vielsen – oppdager at hun ikke kan gifte seg med sin kjære Rochester, fordi han alt er gift. Kona hans er låst inne på loftet i slottet de bor på: hun beskrives som et monster – hun har dyriske trekk, er fullstendig sinnssyk og voldelig. Hun er en kreolsk kvinne fra Karibia, Bertha, som Rochester ble lurt inn i et ekteskap med. Jean Rhys, som er engelsk, men vokste opp på Dominica, forteller deler av den samme historien fra kvinnens perspektiv. Hennes historie tar oss til Antoinettes [Berthas] oppvekst, i ruinene av en slaveøkonomi, forhatt av lokalbefolkningen. Rhys' fortelling viser hvor lite autoritet Bertha har over sitt eget liv, idet hun giftes bort forsvinner pengene hun har. Mot Brontës realistiske fortelling gir Rhys oss et modernistisk tilsvare sett fra Karibia, med til dels desorienterende perspektivskifter.

— Brontë skriver seg inn i en engelsk litterær tradisjon der skurkene kommer fra ytterkantene av imperiet (eller Frankrike), og penger kommer fra koloniene, uten at forholdene rundt disse pengene egentlig undersøkes. Rhys viser nettopp fram hvordan økonomi

påvirker alle forhold: en grufull slaveøkonomi som erstattes med engelsk utbytting i antislaveriets navn, og Antoinette som ikke har annet valg enn å finne seg en mann, hvoretter hun og arven hennes blir hans eiendom. Hun viser også de totalt ulike forventningene hun og Rochester har til hverandre: hvordan Rochester ikke forstår eller trives i tropene, og deres destruktive forhold. Hos Rhys ender Antoinette opp i det kalde og grå Thornfield Hall, fullstendig uten rettigheter – og kanskje, kanskje ikke, gal.

Charlotte Brontës Jane Eyre og Jean Rhys Wide Saragasso Sea

Om ikke Charlotte Brontë selv kan sies å ha vært feminist, så var hun – sammen med søstrene – definitivt en foregangsperson med hensyn til det kvinnelige perspektivet i verdenslitteraturen. Men hun hadde vel en blind flekk når det gjaldt forestillingen om imperiets undersåtter som – i litterær forstand – likestilte individer. I hvilken grad har egentlig kvinnelig eller feministisk litteratur hatt en intuitiv forståelse for andre undertrykkedes situasjon?

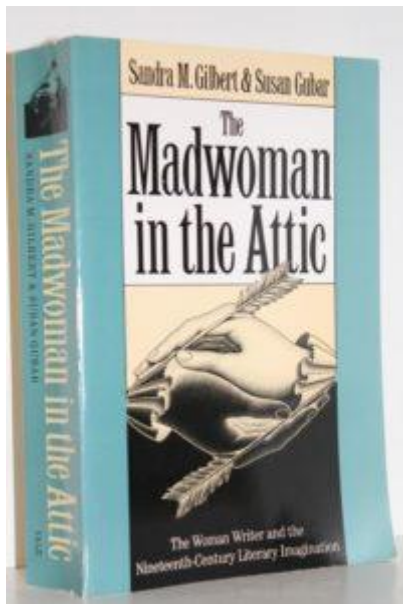
— «Jane Eyre» bæres av unge Janes stemme, og Jane har autoriteten over sin egen fortelling. For at den stemmen skal få autoritet, må andres representeres som ville hyl, er det sagt. Det er en svært tidlig førstpersonsroman skrevet fra et barn og en ungpikes perspektiv, og revolusjonerende i sin samtid, nettopp når det gjaldt å gi en marginalisert gruppe en egen stemme. Mange kritikere syntes det var et uhyrlig grep. «Jane Eyre» har gotiske trekk, og den gærne kvinnen på loftet er et briljant plotgrep fra Brontë: hun er både skremmende og fascinerende.

Tonje forteller at alle de viktigste aspektene ved kvinnens fortelling som Rhys tar tak i «Wide Sargasso Sea», interessant nok allerede er inkludert i «Jane Eyre», det gjelder bare å ha blikket for å se dem. Denne nysgjerrigheten har ikke bare manglet på forfattersiden, men like mye på kritikersiden. Også i Rhys' roman finnes en «annen», er det hevdet, nemlig moras svarte tjener. Hos Rhys er det hun som får stå som den mest klarsynte karakteren i romanen.

— Jeg tror ikke på intuitiv feministisk forståelse, for de som er ofre i én situasjon kan være de grusomme eller trangsente i en annen. Men å lytte til nye lesninger og perspektiver, forsøke å se situasjoner fra flere vinkler – det er der det skjer noe. I «Å lese verden» har mange kvinnelige forfattere og kvinnelige litteraturteoretikere fått plass, og det følger nettopp av de komplekse fortellingene og fortolkningene som oppstår når man skriver og leser med skiftende perspektiver. Blixen i Kenya, Dangarembga i Zimbabwe og Rhys i England gjør bildet av kolonist/kolonialisert langt mer spennende enn en sånn dikotomi antyder.

Det er skrevet en berømt fagbok – «The Madwoman in the Attic» av Sandra M. Gilbert og Susan Gubar (1979) – om «Jane Eyre». Hvordan plasserer den seg i dette landskapet?

— Gilbert og Gubar leser «Jane Eyre» som del av en kvinnelig litterær tradisjon som ikke er blitt tilstrekkelig belyst innenfor europeisk litteraturhistorie. Siden kvinnene som skrev på Brontës tid, midten av 1800-tallet, som kvinner ikke hadde en opplagt adgang til forfatteryrket, måtte de framstille hovedpersonene i tråd med de moralske heltinnebildene i samtiden, altså som engler. De mer monstrøse sidene av kvinnelige karakterer forskyves til underplottene, som kvinnelig begjær og andre uregjerligheter, men også selve behovet for og lysten til å skrive, å være en autoritet. Gilbert og Gubar viser dermed fram en langt større kompleksitet i verkene deres. Jane strever stadig med sitt temperament i boka, og må kve seg selv. I tilfellet «Jane Eyre» leser de kvinnen på loftet som Janes dobbeltgjenger: hun representerer Janes drifter, så å si, og hun må da også dø før Jane til slutt kan få sin Rochester.

Gilbert og Gubars 'The Madwoman in the Attic'

— Det er en spennende og epokegjørende lesning, men de er helt uinteressert i kvinnen på loftet annet enn som på det symbolske planet. Når den postkoloniale kritikken kommer, tar den derfor både tak i litteraturens betydninger, og kritiserer europeiske litteraturkritikere for å overse svarte eller kolonialiserte kvinner i verk som hylles som feministiske. Svarte feminister har vært veldig viktige for å drive postkolonial og feministisk teori over i et interseksjonelt spor, der det ikke bare er svart/hvit eller kvinne/mann, som er de eneste betydningsfulle sporene å følge.

Dette var altså et ganske langt, men allikevel altfor kort intervju med Tonje Vold, forfatteren bak boka «Å lese verden». Kort fortalt er dette akkurat en slik bok som undertegnede selv ville ha skrevet dersom bare tiden, kunnskapen og talentet hadde strukket til. Dens ambisjon er simpelthen å utvide horisonten til den litteraturinteresserte, og det lyktes den meget godt med. Så dette er å betrakte som en anbefaling.